

Шляхі гуманітарызацыі адукацыі ў навучальных установах новага тыпу

А. У. Перавозны,
кандыдат
педагагічных навук,
старшы навуковы
супрацоўнік ІПК
кіруючых работнікаў і
спецыялістаў адукацыі

Умовы навукова-тэхнічнага прагрэсу, у якіх жыве сучасны чалавек, не толькі не выключваюць, а, наадварот, узмацняюць патрэбу ў добрай гуманітарнай падрыхтоўцы. Нагадаем, што ў сферу гуманітарнага пазнання уваходзяць: асоба і міжасабовыя адносіны; чалавечае грамадства і яго гісторыя; мова, літаратура, мастацтва; творчы працэс.

Мэты гуманітарнай адукацыі — далучэнне навучэнцаў да каштоўнасцей духоўнай культуры; фармаванне гуманістычнага светапогляду; развіццё здольнасці да мастацкага пазнання і творчай дзейнасці. Вывучаючы гуманітарныя прадметы, школьнікі засвойваюць фактычныя і аперацыйнальныя веды ва ўзаемасувязі, выкарыстоўваюць іх для самастойнай работы; вучацца параўноўваць, аналізаваць, супастаўляць, ацэньваць, у тым ліку і ў гістарычным аспекце, развіваць маральныя і эстэтычныя пачуцці, мастацкі густ; далучаюцца да ўдзелу ў творчай дзейнасці; авалодваюць культурай вуснай і пісьмовай мовы. Такім чынам, гуманітарныя дысцыпліны павінны садзейнічаць развіццю пазнавальнага, аксіялагічнага, творчага, камунікатыўнага, мастацкага патэнцыяла асобы, што мае непераходзячае значэнне для ўсіх навучэнцаў, якую б прафесію яны сабе ні выбралі ў далейшым.

Зразумела, што гуманітарызацыя павінна пранітваць педагагічны працэс у любой навучальнай установе, а тым больш у тых, якія прынята называць "установамі новага тыпу". Іх мы і будзем мець на ўвазе ў далейшай размове.

У навучальных установах новага тыпу створаны пэўныя ўмовы, якія забяспечваюць эфектыўнасць гуманітарнай адукацыі. Так, у ліцэях і гімназіях працуюць кваліфікаваныя педагагічныя кадры;

намаганні прадметнікаў сканцэнтраваны толькі на выкладанні (яны не з'яўляюцца класнымі кіраўнікамі); маецца магчымасць правядзення спецкурсаў, факультатываў выкладчыкамі ВНУ; ажыц-

цяўляецца адбор навучэнцаў (з прычыны такога адбору навучэнцы аднаго класа маюць нязначную раскіданасць у ведах, уменнях і навыках, што забяспечвае эфектыўнае правядзенне ўнутрыкласнай дыферэнцыяцыі ў пачатковых класах і сярэднім звяне). Дзякуючы дыферэнцыяцыі развіваюцца здольнасці і фармуюцца інтарэсы падлеткаў, што дазваляе ім у старэйшым школьным узросце свядома выбіраць спецыялізацыю.

Аднак наяўнасці толькі гэтых умоў недастаткова. Неабходна ўдакладніць змест навучання гуманітарным прадметам, аптымізаваць методыку іх выкладання, скарыціраваць навучальны план, стварыць вучэбна-метадычныя комплексы.

Нагадаем, што гуманітарнае пазнанне ажыццяўляецца ў навуковай і мастацкай формах. У курсах гуманітарных навук навучэнцам даюцца канкрэтныя, аб'ектыўна-ісцінныя веда, якія складаюцца з растлумачаных фактаў, па магчымасці пазбаўленых усялякай суб'ектыўнай ацэнкі. У выкладанні мастацтва з'яўляецца аксіялагічны момант у сувязі з тым, што ў адрозненне ад навукі мастацтва мадэлюе адносіны паміж аб'ектам і суб'ектам, адлюстроўваючы суб'ектыўны пачатак — думкі мастака аб рэчаіснасці, яго жыццёвую пазіцыю, уласнае бачанне свету і г. д. Вядома, і гуманітарныя навукі часам не пазбаўлены элементаў мастацкай вобразнасці, паколькі вывучэнне грамадскіх з'яў выклікае патрэбу ацаніць іх, выявіць маральную ці эстэтычную каштоўнасць.

У выкладанні гуманітарных дысцыплін павінны выкарыстоўвацца добра вядомыя у педагогіцы прынцыпы даступнасці, навуковасці, нагляднасці, гістарызму, сістэмнасці, сувязі тэорыі і практыкі, спалучэння індывідуальнага падыходу і калектывізму ў навучанні. Да пералічаных можна дадаць іншыя прынцыпы, якія ўлічваюць асаблівасці гуманітарнага пазнання: адзінства агульначалавечага і нацыянальнага; разгляд гуманітарных фактаў і з'яў у гістарычным і агульна-

культурным кантэкстах; вывучэнне твораў мастацтва ў паслядоўнасці, якая забяспечвае іх успрыманне, аналіз і ацэнку.

У змест навучання гуманітарным дысцыплінам неабходна ўключаць веда аб чалавеку, грамадстве, мысленні, спосабах дзейнасці, нормах стаўлення да свету (І.Я.Лернер, М.М.Скаткін). Кожны з пералічаных кампанентаў зместу адукацыі выконвае сваю спецыфічную функцыю, але ўсе яны звязаны паміж сабой (уменні фармуюцца на аснове ведаў, творчая дзейнасць ажыццяўляецца на канкрэтным змястоўным матэрыяле, выхаванасць прадугледжвае веда аб рэчаіснасці, да якой выпрацоўваецца стаўленне, і г. д.), усе павінны стаць асновай пабудовы праграм, вучэбна-метадычнага комплексу. Каштоўнасць менавіта такога падыходу да канструявання зместу гуманітарнай адукацыі заключаецца ў тым, што ён разам з ведамі, уменнямі і навыкамі прадугледжвае кампаненты, якія забяспечваюць выхаванне і развіццё асобы. Выходзіць, вывучэнне гуманітарных дысцыплін будзе развіваць творчыя здольнасці навучэнцаў, уплываць на маральныя арыенціры, эстэтычныя патрэбнасці, эмацыянальную культуру.

Агульнадыдактычныя метады навучання, як вядома, умоўна раздзелены на дзве групы [1, 172]: рэпрадукцыйныя (тлумачальна-ілюстратыўныя, рэпрадукцыйныя), пры якіх навучэнец засвойвае гатовыя веда і аднаўляе вядомыя яму спосабы дзейнасці; прадукцыйныя (эўрыстычныя і даследчы), пры якіх школьнік новыя для яго веда здабывае ў выніку творчай дзейнасці. Метад праблемнага пераказу — прамежкавы, бо ён прадугледжвае і засваенне гатовай інфармацыі і элементы творчай дзейнасці.

Рашэнне складаных адукацыйных, выхаваўчых, развіццёвых задач будзе ў многім залежаць ад умелага карыстання метадамі навучання, якія дапамагаюць арганізаваць прадукцыйную навучальную дзейнасць у адпаведнасці са спе-

цыфікай прадмета. У адваротным выпадку міжвольна будзе дапускацца выпадковасць у выбары метадаў, універсалізацыя некаторых з іх, падмена метаду сродкам, формай і г. д. З прычыны шматаспектнасці гуманітарнай адукацыі такі “збой” неспрыяльна адаб’ецца на рашэнні праблем і выхавання, і развіцця, і навучання.

Адна з найважнейшых умоў паспяховасці выкладання гуманітарных дысцыплін — сістэматычнае развіццё інтарэсу да іх. Ён ствараецца, падтрымліваецца і ўзрастае, калі навучэнцы асабіста перажываюць, даюць сваю ацэнку людзям і падзеям, вынікава працуюць над вырашэннем тых альбо іншых навучальных праблем, раскрываючы ўзаемасувязь з’яў жыцця, яе заканамернасці.

Асноўнай формай педагагічнага працэсу застаецца ўрок. Павышэнне яго эфектыўнасці дасягаецца за кошт аптымальнага спалучэння індыўдуальнай, фронтальнай і групавой форм работы, павелічэння колькасці самастойных заданняў, а таксама маналагічных і дыялагічных выказванняў вучняў. Урочныя заняткі дапаўняюцца факультатывамі, спецкурсамі, розныя віды пазакласных мерапрыемстваў, якія павінны абумоўлівацца інтарэсамі навучэнцаў. У сярэднім звяне методыка факультатывных заняткаў і спецкурсаў накіроўваецца на абуджэнне інтарэсаў, выхаванне густу, развіццё здольнасцей. Гэтаму спрыяюць праблемныя пытанні і заданні, гульнявыя сітуацыі, міні-даследаванні. У старэйшых класах дамінуючымі становяцца курсы па сусветным мастацкім працэсе, узаемадзеянні гуманітарных навук і мастацтва, тэарэтычных праблемах.

З улікам прадмета гуманітарнага пазнання (ён вызначаны ў пачатку артыкула) навучальныя дысцыпліны, што адпавядаюць яго навуковай форме, умоўна падзелены на чатыры блокі: моўны, мастацтвазнаўчы, грамадазнаўчы, псіхалага-педагагічны. Уключэнне ў навучальны план таго ці іншага прадмета павінна

быць матывавана з пазіцыі функцыянальнага падыходу. Трэба, каб навучэнцы ведалі, якім чынам тое, што ім прапапоўвае праграма, можа быць выкарыстана ў жыцці. У гэтым выпадку будучы падставы разлічваць на актывізацыю іх пазнавальнай дзейнасці.

А зараз назавём гуманітарныя навукі, якія, на нашу думку, павінны быць уключаны ў планы навучальных устаноў новага тыпу, і вызначым мэты іх вывучэння.

Моўны блок. Навучанне мовам мае на мэце камунікатыўную накіраванасць: школьнікі авалодваюць вуснай і пісьмовай мовай, улічваючы розныя сітуацыі зносін. Вялікая ўвага надаецца развіццю дыялагічнай і маналагічнай мовы, а таксама чытанню і ўспрымання яе (асабліва замежнай). Курс культуры мовы можа быць уключаны ў змест навучання роднай мове ці вывучацца як асобны прадмет. Яго мэта — навучыць беспамылкова валодаць нормамі вымаўлення, націску, словаўжывання і г. д., а таксама моўнаму майстэрству (выкарыстанню моўных сродкаў) у адпаведнасці з мэтамі і зместам зносін. Мы мяркуюем, што навучэнцы-гуманітары павінны мець уяўленне аб уласцівасцях і функцыях моў, іх пабудове, дзеянні і гісторыі развіцця. Звесткі аб гэтым могуць быць уключаны ці ў змест навучання роднай мове, ці ў спецыяльны курс пад умоўнай назвай “Асновы мовазнаўства”.

Трэба адзначыць, што ўзмацненне моўнага блока адпавядае запатрабаванням вучняў. Так, у сярэднім каля паловы апытаных дзесяцікласнікаў-гуманітаряў і трэць дзесяцікласнікаў-матэматыкаў жадалі б вывучаць дзве замежныя мовы пры павелічэнні гадзін на выкладанне кожнай з іх.

Мастацтвазнаўчы блок. У класах усіх профіляў пажадана вывучаць прадмет пад умоўнай назвай “Мова мастацтва”. Яго мэта — навучыць школьнікаў дакладна ўспрымаць, аналізаваць і ацэньваць мастацкія творы, абапіраючыся на звесткі з адпаведных навук. У гуманітар-

ных класах можа вывучацца прадмет “Эстэтыка”, праз які раскрываюцца навучэнцам сутнасць, законы, прырода творчасці, функцыі і аспекты мастацтва. Ён садзейнічае таксама развіццю эстэтычнай свядомасці (пачуццяў, поглядаў, густаў, ідэалаў). На сучасным этапе аб’ектам інтарэсу эстэтыкі сталі віды дзейнасці, якія выходзяць за межы мастацкай творчасці. У негуманітарных класах можа вывучацца тэхнічная эстэтыка, вытворчая, экалагічная, бытавая, спартыўная (у залежнасці ад профілю класа і інтарэсаў навучэнцаў).

Грамадазнаўчы блок. У гуманітарных класах варта вывучаць гісторыю рэспублікі, сусветную і, магчыма, рэлігій. У негуманітарных — гісторыю рэспублікі, а таксама яшчэ адзін курс, у якім разглядаліся б асноўныя этапы развіцця чалавечага грамадства. Асноўная мэта гістарычнай адукацыі — ахарактарызаваць папярэдні сацыяльны вопыт чалавека і чалавецтва, растлумачыць яго, даўшы навучэнцам інструмент для разумення свету і самога сябе ў свеце — ад мінулага праз сучаснасць да будучага.

У класах усіх профіляў мэтазгодна вывучаць асновы філасофскіх і прававых ведаў. У цэнтры ўвагі на ўроках па асновах філасофіі — фармаванне творчага стаўлення да рэчаіснасці, стварэнне ўстаноўкі на яе пазнанне, светапоглядны сінтэз атрыманых у школе ведаў. Асноўнае прызначэнне другога з названых курсаў — развіццё прававой культуры вучняў з апорай на тыя галіны права, якія сапраўды неабходныя ў найбольш тыповых жыццёвых сітуацыях.

Звесткі з **педагагікі, псіхалогіі**, а таксама **этыкі** ўключаюцца ў інтэграваныя курсы пад умоўнымі назвамі “Майстэрства зносін” і “Мой свет і я”, вывучаць якія мэтазгодна, на наш погляд, у класах усіх профіляў. Мэта першага з іх — вучыць школьнікаў узаемаадносінам у розных калектывах, фармаваць уменне адпаведна рэагаваць на сітуацыі, якія ўзніка-

юць пры выкананні разнастайных сацыяльных роляў, другога — даць уяўленне аб маральных каштоўнасцях, правілах і законах, што фармуюць цывілізаванае грамадства, дапамагчы ўсвядоміць унікальнасць кожнай асобы і яе ўнутранага жыцця, развіваць паняцці пра дабро і зло, сэнс жыцця, агульначалавечыя каштоўнасці, маральнае самаўдасканаленне.

Гуманітарныя навукі даюць аснову для мастацкай дзейнасці, якая заключаецца ў стварэнні альбо спажыванні твораў культуры. Задача агульнаадукацыйных ліцэяў і гімназій — не ў выхаванні прафесійных мастакоў, пісьменнікаў, кампазітараў, крытыкаў, а ў далучэнні вучняў да мастацкага працэсу ў якасці гледачоў, слухачоў, чытачоў, здольных зразумець і ацаніць творчыя з’явы.

Мастацтва эмацыянальна ўздзейнічае на вучняў, развівае ў іх вобразнае мысленне, эстэтычную і этычную культуру. У той жа час засвойваюцца філасофскія і грамадска-палітычныя ідэі, што адпавядае ведам з грамадазнаўчых курсаў у змесце, але не супадае па форме выражэння, бо ў мастацтве гэтыя ідэі ўваходзяць у тканіну твора, звязаны з канкрэтнай сітуацыяй, эстэтычнай задачай аўтара, яго ацэнкай адлюстраванага.

Вядома, што асоба ёсць і суб’ект успрымання мастацтва, і аб’ект яго ўздзеяння. Развітое ўяўленне — перадумова паўнацэннага ўспрымання і аналізу мастацкіх твораў. Разам з тым, з’яўляючыся “универсальной по отношению к любому виду человеческой деятельности” [2, 189], здольнасць уяўлення найбольш поўна і паспяхова развіваецца пры дапамозе мастацтва, дзякуючы чаму “становіцца возможным, в частности, и теоретическое сознание, и ориентация в будущем” [2, 83], што дазваляе прымаць удзел у самых розных відах творчасці.

На падставе даных псіхалагічных даследаванняў (Л.С.Выгоцкі, В.В.Давыдаў, І.С.Кон, В.А.Круцецкі) вучням малодшых класаў прапануецца займацца лепкай,

маляваннем, літаратурай (з выразным чытаннем і мастацкім пераказваннем), музыкай і спевамі, наведваць кіналекторый. Падлеткі навучаюцца выяўленчаму мастацтву, музыцы і спевам, літаратуры, драматызацыі, наведваюць кіналекторый. Старэйшым школьнікам выкладаюцца літаратура, музыка, выяўленчае мастацтва; яны ўдзельнічаюць у тэатральных пастаноўках. З улікам інтарэсаў і прафесіянальнай арыентацыі ім могуць быць прапанаваны факультатывы па дызайне, архітэктуры, фатаграфіі, пантаміме, тэле- і кінамастацтве.

Удзельнічаць у мастацкай творчасці, як ужо адзначалася вышэй, можна па-рознаму: ствараць самому; выконваць створанае іншымі; успрымаць, аналізаваць і ацэньваць прафесіянальна альбо на аматарскім узроўні створанае ці выканае кімсьці. Навучэнцы малодшых класаў і падлеткі з задавальненнем удзельнічаюць ва ўсіх формах мастацкай дзейнасці, хаця, безумоўна, на элементарным узроўні. Форма ўдзелу вучняў старэйшых класаў вызначаецца імі самімі з улікам здольнасцей і інтарэсаў. Так, напрыклад, каля паловы апытаных дзесяцікласнікаў-гуманітарыяў лічаць пажаданымі танцы, 30% — музыку, 10% — выяўленчае мастацтва, 25% дзесяцікласнікаў — матэматыкаў жадалі б займацца музыкай, 20% — танцамі... Пажаданні навучэнцаў трэба абавязкова ўлічваць пры складанні навучальных планаў, правядзенні факультатывых заняткаў і пазакласных мерапрыемстваў.

Адсутнасць вучэбна-метадычных комплексаў, прызначаных спецыяльна для ліцэяў і гімназій, стварае значныя складанасці. Цяжка выкладаць не толькі новыя гуманітарныя прадметы, але і тыя, што традыцыйна вивучаюцца ў сярэдняй агульнаадукацыйнай школе. Існуючыя да іх комплексы патрабуюць перапрацоўкі, якая б улічвала сучасны стан навукова-метадыч-

най думкі. Гэта ў першую чаргу тычыцца падручнікаў і кніг для настаўнікаў.

На наш погляд, кніга для навучэнцаў павінна мець метадычны апарат, які б дазваляў самастойна выконваць значную частку заданняў, фармаваць пазнавальныя інтарэсы і здольнасці да прыняцця альтэрнатыўных рашэнняў. У кнізе для настаўнікаў важна адлюстравана найбольш актуальныя і складаныя праблемы, разглядаць якія прапануецца ў дадзеным курсе; выкласці мэту і логіку курса, патрабаванні да навучэнцаў; вызначыць метады, прыёмы, формы навучання, якія ў найбольшай ступені падыходзяць для трывалага засваення курса. Пакрокавае кіраўніцтва дзеяннямі выкладчыка выключаецца. Яно немагчыма і немэтазгодна хаця б таму, што ў кожным класе знаходзяцца вучні з уласцівымі толькі ім індывідуальнымі асаблівасцямі, якія немагчыма прадугледзець.

Вучэбны комплекс па мастацтве павінен складацца не толькі з кніг для настаўнікаў і навучэнцаў (якія варта было б забяспечыць дадаткам з каляровымі рэпрадукцыямі выдатных твораў мастацтва), але і з відэафільмаў, дыяпазтываў, дыяфільмаў, фонахрэстаматыі, альбомаў і г.д. Выкарыстанне наглядных сродкаў навучання патрабуе добраў тэхнічнай аснашчанасці кабінетаў, залаў, холаў.

Апрача гэтага, трэба перапрацаваць змест навучання прыродазнаўчым, матэматычным, тэхнічным дысцыплінам, уключыўшы ў яго гуманітарны кампанент. У гэтым выпадку ўзрастае верагоднасць таго, што гуманітарныя веды стануць элементам свядомасці чалавека, пэўнай устаноўкай у яго дзейнасці.

1. Дидактика средней школы / Под ред. М.А.Данилова и М.Н.Скаткина. — М.: Просвещение, 1975. — 303 с.

2. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. — М.: Педагогика, 1986. — 240 с.